

Van ‘Oude Belgen’ tot de nieuwe marginaliteit: Woonpaden van sociale hoogbouwbewoners uit de Rabottorens.

Simon Allemeersch, Griet Roets, Pascal De Decker

Samenvatting

Dit artikel focust op de woonpaden van sociale hoogbouwbewoners in Vlaanderen (Noorden van België), bij zowel formele als informele bewoners. We kijken naar de relevantie van sociale huurwoningen binnen hun individuele woontraject, de identificatie met een specifieke buurt, van welke economische activiteit en sociaal kapitaal men afhangt, hoe men gemeenschappen, klasse en stigma ervaren. Vanuit deze woonpaden kunnen we opmerken hoe de figuur van de sociale huurder als ‘Oude Belg’ verworpen is tot de constructie van de ‘onbekwame huurder’, en spreken we het verondersteld gebrek aan sociale cohesie in deze gemeenschappen tegen – gebaseerd op de agency, waarden en kennis van de bewoners zelf. Op die manier proberen we te duiden wat ‘de nieuwe marginaliteit’ betekent voor de Vlaamse stedelijke context, en hoe deze ‘hobbelige’ woonpaden zich verhouden tot de Belgisch/Vlaamse welvaartsstaat.

Sleutelwoorden

sociale huisvesting, housing pathways, welvaartsstaat, wobbly pillar, marginalisering, informele economie

Auteursinformatie

Simon Allemeersch, Universiteit Gent

Griet Roets, Universiteit Gent

Pascal De Decker, KULeuven

From 'Old Belgians' to the new marginality: Housing pathways of social high-rise residents in the Rabot estate.

Simon Allemeersch, Griet Roets, Pascal De Decker

Abstract

This article focuses on the housing pathways of residents of high-rise social housing in Flanders (Northern part of Belgium), thereby including formal and informal residents. We look at the relevance of social rental housing within the residents' individual housing pathway, their identification with a specific neighbourhood, the economies and social capital they rely on, their evaluation of communities they live in, and the understanding of social class and experience of stigma. From these pathways we may perceive the metamorphosis of the figure of the social tenant as the 'Old Belgian' to the construct of the 'incapable tenant', and we contradict the presumed lack of social cohesion within these communities – based on the agency, values and knowledge displayed by the residents themselves. In this way, this article attempts to identify what 'the new marginality' means for the Flemish urban context, and how these 'wobbly' housing pathways relate to the Belgian/Flemish welfare state.

keywords

social and public housing, housing pathways, welfare state, wobbly pillar, marginalisation, informal economy

About the authors

Simon Allemeersch, Universiteit Gent

Griet Roets, Universiteit Gent

Pascal De Decker, KULeuven

Corresponding author/correspondentieadres

simon.allemeersch@ugent.be

1 Inleiding

In dit artikel kijken we naar de veranderde betekenisverlening rond sociale huisvesting en haar functie binnen de welvaartsstaat. We doen dit op basis van woontrajecten ('housing pathways', Clapham, 2005) van verschillende generaties sociale huurders van een sociale woonwijk in de Gentse Rabotwijk. Deze wijk bestond uit drie torens van achttien bouwlagen, in totaal 572 sociale huurappartementen. De torens werden gebouwd in het begin van de jaren 1970 en werden tussen 2009 en 2021 ontruimd en gesloopt (Allemeersch et al., 2014).

We vinden de wijziging in sociale positie van sociale huurders terug in de vele bijnamen die de ronde doen onder de bewoners van de Rabottorens. Mensen kenden elkaar vaak enkel 'van zien' en dan volstond een (soms harde) beschrijving, of sommigen wilden gewoon niet dat hun volledige naam bekend werd. Maar waar de meeste bijnamen naar individuen verwezen, was er één naam die naar een groep en een gedeelde geschiedenis verwees: 'de Oude Belgen'. Deze bijnaam had een ironische bijklank, omdat ze ook verwijst naar een geïdealiseerde geschiedenis uit de 19e eeuwse constructie van de Belgische natiestaat. De Oude Belgen zijn dan de zogenaamde 'dappere stammen' die zich verzetten tegen de Romeinse indringers. Volgens de populaire foute interpretatie van Julius Caesar zijn van alle Germaanse stammen, 'de Belgen de dapperste' (Conscience, 1859, p. 23). Blijkbaar kregen deze Oude Belgen een positievere sociale positie toebedeeld in vergelijking met jongere generaties van sociale huurders.

2 Woonpaden doorheen Vlaamse sociale huisvesting

2.1 Woonpaden

We willen in dit onderzoek de gewijzigde betekenis en waarden achterhalen die bewoners toekennen aan de periode waarin ze in een sociale huurwoning woonden, binnen hun biografie en gehele woontraject. Een woonpaden-benadering (Clapham 2005 & 2015; Claessens et al., 2009; en intensief uitgewerkt voor het Vlaams suburbaan wonen in Meeus et al., 2013) heeft zowel oog voor de agency van bewoners, als voor meer structurele invloeden op hun besluitvorming (Clapham, 2005, p. 210). Binnen de theoretische reikwijdte van dit artikel vormt het werk van Bourdieu een hoeksteen tussen enerzijds het bredere conceptuele kader van Wacquant (Wacquant, 2008 & 2019; Flint & Powell, 2019) – en de meer praktische en gedetailleerde analyse van Clapham (2005) en Meeus et al. (2013) anderzijds. Bourdieu's verzoening van objectivisme en subjectivisme toont de interactie tussen objectieve beperkingen van een veld en een geïnternaliseerde subjectieve habitus (Meeus et al., 2013). Clapham (2005) merkt op dat in huisvestingsonderzoek het gezin te lang als een 'black box' werd afgedaan, en vraagt om een beter begrip van wat er achter de voordeur van huishoudens gebeurt (2005, p. 53). Tegelijkertijd zoekt een woonpaden-benadering naar een beter begrijpen van de veranderende rol van de welvaartsstaat inzake huisvesting (Clapham, 2005). Daarbij interpreteren we zowel de positie van huisvesting binnen de welvaartsstaat, als de welvaartsstaat zelf als dynamisch (Torgersen, 1987; Malpass, 2004; Clapham, 2005).

2.2 Huisvesting als een wankelende pijler van de welvaartsstaat

Vooraleer we ingaan op individuele woonpaden, gaan we dieper in op de positie van huisvesting binnen de welvaartsstaat, aan de hand van de discussie rond de 'wobbly pillar' van Torgersen. Torgersen (1987) heeft gewezen op de ongemakkelijke positie van huisvesting naast andere ingrediënten uit het klassieke welvaartsstaatrecept, zoals gezondheidszorg, sociale zekerheid en onderwijs. Hij omschreef huisvesting daarbij als de 'wobbly pillar' – de wankelende pijler van de

welvaartsstaat (Torgersen, 1987). Uit de discussie die hieruit volgde kunnen we drie manieren onderscheiden waarop huisvesting een bijzondere positie inneemt binnen de organisatie van een welvaartsstaat.

Ten eerste, stelt Torgersen zelf, valt huisvesting moeilijk te de-commodificeren. Andere diensten binnen de welvaartsstaat, zoals kinderbijslag, ziekteverzekeringen en pensioenen, worden verondersteld beschikbaar te zijn 'onmiddellijk en zonder vertraging' (Torgersen, 1987, p. 117). Daarbij hanteert men duidelijk gedefinieerde normen en een geïnstitutionaliseerde afhandeling van de zaak. Deze diensten zijn grondig gedecommodificeerd en evolueren geleidelijk mee met de veranderende behoeften van de ontvangers. De basistaak van de welvaartsstaat is immers bescherming bieden tegen sociale risico's (Abrahamson, 2005, met verwijzing naar Beveridge, 1942), wat we kunnen begrijpen als het bieden van een gepast antwoord op de veranderlijkheid van het menselijk bestaan. Huisvesting voorzien blijkt echter een dienst die moeilijk te definiëren valt aan de hand van algemene normen (Torgersen, 1987), wat resulteert in een recht op huisvesting dat moeilijk wettelijk afdwingbaar wordt geacht¹. Daarbij illustreert Torgersen, in een absurd maar duidelijk voorbeeld van 'sociale sciencefiction', wat we kunnen omschrijven als de in-elasticiteit van huisvesting:

Als men huisvesting had georganiseerd in de vorm van een massief en groot nationaal huis, met aanpasbare muren, een huis waarin wonen goedkoop of gratis was, en waar het vertrek van een familielid of de geboorte van een nieuwe baby (om enkele van de standaard procedures te noemen) zou leiden tot het aanpassen van muren door timmerlieden na een aanvraag en een administratief besluit – dan zou men een redelijke benadering hebben van het normale welvaartsstaat-denken.

(Torgersen, 1987, p. 118-119, eigen vertaling)

We kunnen deze eerste interpretatie van 'wobbliness' opvatten als de fundamentele frictie tussen de eigenschappen van huisvesting an sich, en de algemene doelstellingen van de welvaartsstaat. Biografieën kunnen grillig verlopen, en die grilligheid valt moeilijk te verzoenen met een woningvoorraad die in hoge mate een handelswaar is gebleven, en dan nog één die van nature inelastische is².

Een tweede interpretatie van de 'lastige' positie van huisvesting binnen de welvaartsstaat, zijn de verschillende vormen van huisvestingsmaatregelen die ontwikkeld zijn op het niveau van de nationale welvaartsstaten. Deze zijn doorgaans gebaseerd op een mix tussen particulier woningbezit en huur en die mix wordt opgevat als een specifieke mate van 'wobbliness': de verhouding tussen aandeel in eigenwoningbezit en een (mogelijks) meer gereguleerd aanbod van huurwoningen - privé of sociaal (Abrahamson, 2005). Op basis van die mix hebben nationale welvaartsstaten een specifieke geschiedenis van padafhankelijkheid ontwikkeld inzake beleid en instellingen (Bengtsson & Ruonavaara, 2010; Malpass, 2011), wat resulteert in een specifieke voorkeur qua woonvorm

---

¹ In België maakt het recht op een degelijke en betaalbare huisvesting deel uit van de Fundamentele Sociale Rechten, die niet rechtstreeks wettelijk afdwingbaar zijn (Art. 23 van de Belgische Grondwet).

² Dit maakt bv. de intentie van beleidsmakers om dakloosheid volledig 'op te lossen' absurd. Volgens dit idee zou het ook illegaal moeten zijn om depressief te worden, een huwelijk te verbreken of om ruzie te maken tussen ouders en kinderen. Of in ieder geval zouden deze gebeurtenissen maanden van tevoren gepland moeten worden. Dit lijkt ons ook sociale sciencefiction. Het is weldegelijk belangrijk om een gedifferentieerd woningaanbod te organiseren, met voldoende tijdelijke en 'elastische' vormen van huisvesting en onderdak. Maar dakloosheid 'oplossen' riskeert eerder onverdraagzaamheid op te roepen naar zij die toch in dak- en thuisloosheid terecht komen, en zullen blijven terecht komen.

(Kholodilin, Kohl & Müller, 2022). Daarom moet de positie en status van sociale huisvesting, als een van de sociale huisvestingsmaatregelen die welvaartsstaten hebben toegepast, steeds gelezen en geïnterpreteerd worden binnen staatsgrenzen en volgens het nationaal politiek machtsspel (Pannecoucke & De Decker, 2016).

In dit opzicht tonen België en Vlaanderen een sterk residueel sociaal huisvestingsmodel. Dit residuele karakter kan op drie verschillende manieren worden begrepen. Ten eerste in aantallen, omdat sociale huisvesting slechts een beperkt aantal woningen aanbiedt in Vlaanderen (ongeveer 6 procent – Beersmans, 2021). Ten tweede, is het sociaal huisvestingsmodel residueel in het beleid, omdat het vooral gericht is op eigenwoningbezit en sociale huisvesting nooit als een volwaardig alternatief heeft beschouwd. En ten slotte als een gebrek aan draagvlak in een samenleving met sterke NIMBY-effecten (Vervloesem et al., 2008). Zo bleven sociale huurwoningen een uitzonderlijke woonvorm in een natie waar private koopwoningen werden gepropageerd als de dominante woonvorm en het daaruit voortvloeiende ruimtelijke beleid (Goossens, 1982; Mougenot, 1988; Loopmans, De Decker & Kesteloot, 2010).

Ten derde wordt de wankelende positie van huisvesting binnen de welvaartsstaat mede veroorzaakt door een toenemende 'wobbliness' van de welvaartsstaat zelf (Malpass, 2004). De relatieve stabiliteit die huisvesting biedt, wordt beïnvloed door precariteit in de welvaartsstaat zelf, zoals de effecten van veranderingen op de arbeidsmarkt, individualisering of druk van de de-institutionalisering van psychiatrische zorg. Sociale huisvesting heeft in sommige welvaartsstaten een opmerkelijke veerkracht getoond (Blackwell & Bengtsson, 2021), maar recente transformaties hebben vaak geleid tot een dualistische woningmarkt vooral blijft functioneren ten overstaan van gezinnen uit de middenklasse: negatieve effecten van individualisering of vermarkting van de welvaartsstaat het meest voelbaar zijn aan de onderkant van de woningvoorraad (Kholodilin, Kohl & Müller, 2022). Dit was vooral het geval bij sociale huurwoningen, omdat dualistische huurmarkten sociale huurwoningen vaak residualiseren en stigmatiseren (Malpass, 2004; Ruonavaara, 2020). Zo leidden meer algemene ontwikkelingen binnen de welvaartsstaat tot een diepgaande verandering in het discours over en het beeld van de sociale huurder, zoals opgemerkt in Sahlin (1996): 'Een neoliberale nadruk op vrijheid, privatisering en individuele verantwoordelijkheid verving het idee van staatsregulering voor gelijkheid en integratie' (1996, p. 177).

In die zin wordt huisvesting niet langer uniek beschouwd als bijzonder 'wobbly' (Abrahamson, 2005), en vormt het eerder een model waarnaar andere diensten van de welvaartsstaat werden hervormd. Huisvesting was misschien een domein dat meer dan andere op een individuele keuze gebaseerd was, en daarbij 'verantwoordelijkheid, risico en beloning heeft overgedragen van de staat naar het individu' (Malpass, 2004, eigen vertaling) – maar deze trend geldt niet langer alleen voor huisvesting.

De wankelende positie van huisvesting binnen de welvaartsstaat kan dus op drie niveaus begrepen worden: als een fundamentele kwestie van moeizame de-commodificatie binnen individuele biografieën; als onderdeel van een geschiedenis van beleid en eigendomsvoorkeur die specifiek is voor een nationale welvaartsstaat; en als een onderdeel van meer recente transformaties van de welvaartsstaat als geheel. Als we de verdiensten van sociale huisvesting binnen individuele biografieën van huurders willen herkennen, zullen we rekening moeten houden met deze drie niveaus. We komen er aan het eind van deze tekst op terug.

2.3 Wat weten we over gestigmatiseerde woningen?

De wankelende positie van huisvesting binnen het welzijnsbeleid resulteerde in een kenniskloof over huisvesting binnen het welvaartsstaatonderzoek (Kholodilin, Kohl & Müller, 2022). We weten daarbij weinig over de ervaringen van sociale huurders aan de onderkant van de welvaartsstaat. Deze burgers

zijn vaak gemarginaliseerd in het sociale construct van de 'incapable tenant' (Sahlin, 1996; De Decker & Pannecoucke, 2004), waarbij hen enkel een negatieve of een passieve agency wordt verweten. Sociale huurwoningen zoals de Rabotwijk zouden een lage sociale cohesie vertonen (Heylen, Tratsaert & Winters, 2007), als een 'onmogelijke gemeenschap' (Wacquant, 2008) van verschillende generaties huurders die werden samengebracht door een veranderende selectiviteit van toewijzingen (Goossens, 1997).

De vraag blijft echter in welke mate, en hoe, sociale huisvesting uiteindelijk toch een thuis heeft kunnen bieden aan haar bewoners. In tijden waarin het aanbod van sociale huisvesting lijkt terug te lopen, en sociale huisvesting door sommigen beschouwd wordt als slechts een onderbreking in de gestage opmars van eigenwoningbezit (Kholodilin, Kohl & Müller, 2022) – is het noodzakelijk deze vraag te stellen. Anders lopen we het risico om 'het kind met het badwater weg te gooien' (De Decker, 1998). Om te begrijpen wat er gebeurd is, moeten we de concrete ervaring en agency van individuele bewoners opnieuw in verband brengen met meer structurele veranderingen in het stedelijke weefsel zoals de ontbinding van 'plaats' in arbeiderswijken – en uiteindelijk de welvaartsstaat als geheel (Wacquant, 2008).

Wacquant (2008 en 2022) stelt dat de ontrafeling van voormalige arbeidersbuurten, en de territoriale stigmatisering van die wijken samengaan met breed gedeelde gemeenplaatsen ('truisms'): men veroordeelt buurten en de bewoners ervan vooral op basis van wat men denkt te weten. Wacquant (2008, p. 7-12) identificeert vijf oriënterende principes bij het bestuderen van deze nieuwe vormen van territoriale stigmatisering, die richting kunnen geven aan onze analyse: (1) Het zoeken naar analytische helderheid tegenover deze gemeenplaatsen; (2) Het noteren van de materiële uitingen van een diachrone opeenvolging van historische evoluties; (3) Etnografisch onderzoek dat observatie, structurele analyse en conceptualiserende theorie combineert; (4) Het onderscheiden van de sociale conditionering en de positie in een hiërarchie van ruimtes, volgens materiële en symbolische rijkdom en de functie van de ruimte binnen het stedelijk weefsel. (5) Mate en vorm van de overheidsinterventie, en de steeds veranderende relatie van inwoners tot overheidsinterventie en de publieke diensten. Kwalitatief en etnografisch onderzoek zou dan moeten putten uit empirische analyse van 'specifieke en prozaïsche casestudies' (Wacquant 2008, p. 12, eigen vertaling).

3 Onderzoeksvraag

Via zo een specifieke en prozaïsche casestudy, willen we een diachroon perspectief bieden op sociale huisvesting, waarbij we deze ruimte beschouwen als kruispunten van individuele woontrajecten van bewoners over verschillende generaties heen (Clapham, 2005 & 2015). De vraag is hierbij welke betekenis sociale huisvesting had in het woonparcours van haar bewoners, en hoe deze vorm van sociaal wonen in verhouding stond tot hun relevante sociale relaties en interacties (Meeus, De Decker, 2013).

4 Onderzoeksoptzet

Dit artikel is gebaseerd op een langlopend artistiek project en etnografisch onderzoek, 'Rabot 4-358' (Allemeersch et al., 2014; Allemeersch, 2023), dat werd opgestart op het moment dat de sloop van de Rabottorens werd aangekondigd in 2009. De actieve observatieperiode liep van november 2010 tot februari 2013, en was gebaseerd op een informeel systeem van voedselruil met bewoners en een alternatieve munt ingericht door de Stad Gent ('Torekes'). Naast de veldnota's die tijdens de observatieperiode werden verzameld, werden tussen 2017 en 2020 semi-gestructureerde interviews met bewoners, familieleden en professionals afgenomen (n=48), waarbij de woontrajecten van 14

bewoners als meest relevant werden geselecteerd. Deze selectie omvat een verscheidenheid aan bewoners, zowel formeel als informeel, die een thuis vonden in deze gebouwen gedurende verschillende periodes tussen 1972 en 2020. Elke deelnemer heeft op zijn of haar manier deel uitgemaakt van het onderzoek tussen 2010 en 2020 – de meeste van deze getuigenissen werden gebaseerd op verschillende interviews en langdurig contact met deelnemers gedurende een langere periode.

Er werd besloten om enkel met een mondelinge toestemming te werken. Dit omwille van de ongeletterdheid of laaggeletterdheid van verschillende deelnemers, en omdat een schriftelijke toestemming hoogstwaarschijnlijk afbreuk zou hebben gedaan aan het vertrouwen dat in de loop der jaren is opgebouwd. Deelnemers waren op elk moment bewust van het huidige of voorbije artistieke proces en het stadium van het academische onderzoek. Omdat dit onderzoek vaak gebaseerd is op meerdere interviews en sessies met één en dezelfde deelnemer die zich over een langere periode uitstrekken, verwijzen we naar de hoofddeelnemers met geslacht en geboortjaar (en niet het moment van het interview).

Meeus et al. (2013) hebben een sociaal-ruimtelijke interpretatie van de deze woonpaden gepresenteerd als de relatie tussen drie ruimtes: (1) het individuele traject door de fysieke ruimte, (2) de individuele voorkeuren en wensen, en hoe deze persoonlijke wensen zijn beïnvloed door, en gerelateerd zijn aan dit traject; (3) hoe voorgaanden samenhangen met relevante sociale relaties en interacties (Meeus et al., 2013, p. 76). Zo reconstrueert dit onderzoek het fysieke traject van de deelnemers, samen met een diepgaande evaluatie van persoonlijke voorkeuren, ervaren beperkingen en relevante sociale interacties. Uit deze semi-gestructureerde interviews werd een lijst van thema's opgesteld, steeds gedetailleerder tot op het moment dat de lijst lemma opleverde met één enkel onderwerp (1 persoon die 1 onderwerp noemde). Dit maakte het mogelijk om het noemen van een specifiek onderwerp door 1 persoon te koppelen aan het noemen van hetzelfde onderwerp door een andere (niet-gerelateerde) persoon in een ander interview. Op basis van die themalist beschrijven we drie ideaaltypes van woontrajecten, die we prototypisch kunnen noemen voor de verschillende generaties van sociale huisvesting in het Rabot. Zoals Wacquant stelt met verwijzing naar Max Weber, is een ideaaltype 'geen zuiver synthetisch construct' dat wordt aangeboden voor analysedoeleinden, maar functioneert het eerder als 'sociaal-historische abstractie van reële gevallen van een fenomeen' (Wacquant, 2008, p. 233, eigen vertaling). Op die manier kunnen we een familiegelekenis ontwaren binnen een generatie, als een flexibele categorie die gebaseerd is op gedeelde maar niet-noodzakelijke kenmerken, gecentreerd rond een prototypisch ideaaltype. We geven daarbij aan dat een kleine selectie van woonpaden nooit de volledige groep van huurders en hun verscheidenheid kan duiden. Wel denken we via deze ideaaltypische woonpaden de verscheidenheid binnen een grotere groep van bewoners, en het verschil tussen generaties te kunnen duiden.

5 Bevindingen

We kijken naar drie verschillende generaties en hun typische woontraject: Oude Belgen, geboren rond de jaren 1940, een generatie geboren kort na Wereldoorlog 2, en een jongere generatie, geboren rond 1980.

5.1 Oude Belgen

In verschillende interviews met de eerste generatie bewoners uiten deze bewoners een sterk gevoel van sociale cohesie, van een 'onder ons zijn'. En onder ons 'regelen we wat geregeld moet worden':

politieke dienstbaarheid binnen de politieke pijlers³ maakte deel uit van hun leven, en verschaftte hen toegang tot sociale huisvesting.

L. (B2, °1941) legt uit hoe haar schoonmoeder ervoor zorgde dat zij en haar man een plaats kregen in de nieuwe gebouwen, door 'een goede kennis in de [stads]politiek'. G. (B7, °1932) vond een woning via het netwerk van zijn vorige huisbaas, die contacten had 'op het stadhuis'. Hij werd conciërge in het gebouw waar hij woonde en kon zijn tot dan toe weinig succesvolle beroepssituatie verbeteren. Zijn nieuwe baan was 'geregeld' door een familielid van een bestuurslid van de woonmaatschappij. Zoals de dochter van een bewoner uitlegde: "Je kon [een sociale woning] krijgen via de politieke dienst als je je huis verkocht bij [naam notaris]. [Hij] zorgde daarvoor. Of via een politicus.'

Zonder een moreel oordeel te vellen over de toenmalige gangbare praktijk van politieke dienstverlening, laten deze voorbeelden zien hoe deze Oude Belgen konden terugvallen op een netwerk en op het nodige sociaal kapitaal. Tegelijkertijd laat dit zien hoe het sociaal wonen werd voorgesteld als een gunstige situatie, toegekend door de politieke zuil waartoe men behoorde. Deze eerste generatie werd verzekerd dat het 'goed was om daar te wonen'. In de eenzaamheid en mist van de ouderdom is dit idee van klasse-lidmaatschap en de daarbij horende trots vaak ongeschonden gebleven:

G. herhaalt altijd 'ik ben zo rood als bloed', omdat zij en haar overleden man voor de socialistische partij werkten. Als ze ontdekt dat ik voor Kunstencentrum Vooruit werk (gevestigd is in het gebouw De Vooruit, en vroeger eigendom was van de socialistische partij), is ze blij en zegt ze: 'Dan zijn we collega's!' Ik durf niet te zeggen dat de socialisten er sinds 1983 vertrokken zijn.

(Veldnotitie)

Deze Oude Belgen tonen een duidelijk gevoel van het behoren tot een bredere gemeenschap binnen een samenleving die (voorheen) georganiseerd was langs politieke pijlers, en (de herinnering aan) het lidmaatschap van een sociale klasse.

Ook financieel ging het deze huurders voor de wind. In 2014, na het verhuizen wegens de afbraak van de torens, investeert L. een kleine 10.000 euro in het interieur van haar nieuwe sociale huurappartement. L. legt in een interview uit dat ze het goed heeft en verwijst naar haar professionele activiteiten, haar vervroegd pensioen en pensioenuitkeringen. Maar bij het uitleggen van haar situatie blijkt er ook een andere financiële bron te zijn. Kort na haar vervroegde pensionering in 1996 besluit ze een restauranthouder te benaderen en gaat ze een aantal jaren informeel in de keuken van een restaurant werken. Hierdoor stijgt haar inkomen aanzienlijk: 'In die tijd gooide ik echt met geld!'. Verschillende van deze Oude Belgen benadrukken hoe een aanzienlijk deel van hun inkomen gebaseerd was op 'zwartwerk', als informele laaggeschoolde arbeid.

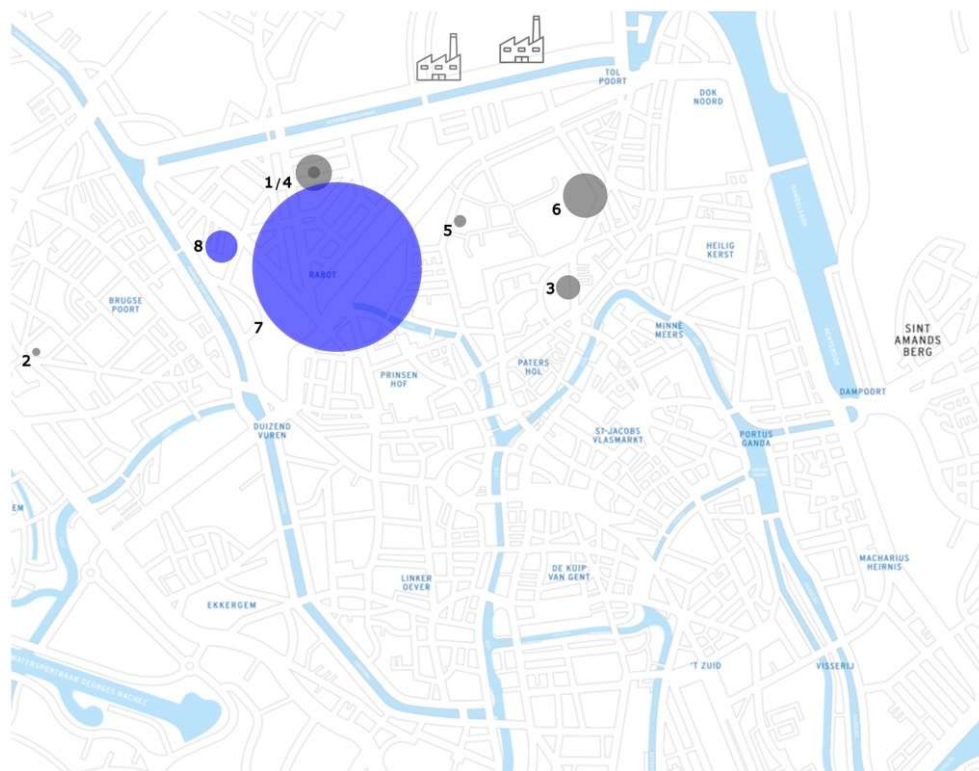
Net zoals de voordelen van politieke diensten, zijn dit soort informele jobs een bewijs van het lidmaatschap van een sociaal netwerk, en van het vermogen van het individu om contacten te leggen buiten een strikt persoonlijk milieu of sociale klasse. Zoals R. (B1a, °1938) het zegt: 'Ik heb jarenlang 'in het zwart' schoongemaakt, en thuis bij de baas van de belastingdienst!' Met de familie van die 'baas', duidelijk uit een andere sociale klasse, zullen R. en haar man jarenlang een vriendschappelijke

---

³ Na Wereldoorlog 2 werd de Belgische welvaartsstaat binnen het sociaal pact georganiseerd in verschillende religieuze, filosofische en politieke zuilen: een socialistische, katholieke en liberale zuil die hun leden zouden verzorgen 'van de wieg tot het graf'. De Vlaamse sociale huisvestingsmaatschappijen werden volgens deze zuilen georganiseerd, waardoor er tot drie verschillende huisvestingsmaatschappijen in dezelfde gemeente actief konden zijn. Dit is pas beginnen veranderen als gevolg van de reorganisatie van de Vlaamse sociale huisvesting in 2023 (voorlopig onvoltooid).

relatie hebben. Het extra informele inkomen wordt dus respectabel verdiend, wat zowel sociaal kapitaal over klassen als financieel kapitaal inhoudt, en wat zorgt voor een verbetering van hun sociale positie.

De inferieure oorspronkelijke kwaliteit van de gebouwen, deels veroorzaakt door fraude met bouwmaterialen, is voor deze Oude Belgen meteen duidelijk. Kort na hun aankomst zakken de poten van de keukenstoelen door de vloer: 'Ik denk dat we van de eerste verdieping naar de begane grond moesten verhuizen, we moesten alle meubels naar beneden dragen. Ze hebben veel bedrog gepleegd met die appartementen, er is veel geld in hun zakken verdwenen, zo bleek' (B2). Toch beschouwde ze het als een gunst om in deze gebouwen te wonen, vooral omdat het dicht bij haar werk was en binnen haar vertrouwde buurt. Want hoewel L. spreekt over grote veranderingen en gebeurtenissen in haar leven – alles gebeurt op relatief kleine schaal, binnen slechts een klein deel van de stad (Figuur 1).

Figuur 1. Locaties binnen het woontraject van L (B2 °1941), volgens het aantal jaren per locatie met sociale huisvesting in blauw, en locatie van de industrie.

De locaties die L. (B2) aangeeft als haar geboortehuis (1), het huis van haar tante (2), de wezenschool (3), het huis van haar schoonmoeder (4) en de industrie waar ze werkt – liggen allemaal in het Rabot of in de directe omgeving. Als het woord 'Rabottien' (Deceur, 2017) nog niet bestond, zou het voor deze bewoners uitgevonden moeten worden. Dezelfde gehechtheid aan deze buurt vinden we terug bij andere Oude Belgen: van de kindertijd en een korte opleiding, tot het vinden van een geliefde, het huwelijk, de werkcarrière, het pensioen en de oude dag. Deze bewoners zijn geworteld in deze buurt en kennen de ontwikkeling van dit deel van de stad heel goed, zoals bijvoorbeeld de overgang naar een postindustriële stad en de daaropvolgende gentrificatie van nabijgelegen buurten (Van Bouchaute, 2013).

De Rabottorens zijn altijd een overwegend blanke omgeving geweest en er zit een duidelijke raciale ondertoon in het begrip Oude Belg. Deze huurders waren getuige van de aankomst van huurders van kleur en we merken een racistische reflex op, hoewel niet erg sterk of strikt ideologisch gemotiveerd. Ze stellen de aankomst van mensen van kleur voor als gecorreleerd, maar niet causaal in relatie tot het gepercipieerde verval van hun omgeving. Negatieve opmerkingen over huurders met een andere etnische achtergrond worden vaak gekoppeld aan een moeilijke omgang die andere oorzaken heeft – bijvoorbeeld L. (B2), die zegt problemen te hebben gehad met een gekleurde buur, maar meteen erkent dat deze buur ook psychische problemen heeft. Zonder dit goed te keuren kunnen we stellen dat dit soort 'milde' racistische uitingen kunnen toegeschreven aan de relatief oude aanwezigheid van een Turkse gemeenschap in Gent, die zich voor het eerst vestigde in het begin van de jaren zestig en snel een plaats vond als arbeiders in de textielindustrie (De Gendt, 2014). Veel van deze Oude Belgen werkten in dezelfde industrie, wat op zijn minst voor een vorm van verwantschap zorgde. Er is een terugkerende opmerking in de verhalen van de Oude Belgen over het feit dat Turkse gezinnen 'zeer propere huizen hebben' en 'vaak poetsen', wat gewaardeerd wordt door de oudere huurders die zo vaak expliciet de waarde van netheid benadrukken. Uit het veldwerk blijkt hoe de Turkse gemeenschap in de Rabotwijk een sterkere sociale band dan het netwerk waarop veel van de witte bewoners kunnen terugvallen.

Ook binnen een racistische framing erkennen de deelnemers urgentere en dringender problemen dan etnisch-culturele verschillen. In de eerste plaats de psychiatrische problemen en de vereenzaming van vooral witte huurders. Zoals een deelnemer opmerkte: 'Laten we eerlijk zijn: de grootste problemen hadden we met ons eigen volk' (B3). Hij spreekt daarmee het typische racistische discours tegen, maar blijft het verschil hanteren tussen 'hen' en 'ons eigen volk'. We kunnen concluderen dat racisme openlijk aanwezig is, maar verzacht wordt door gedeelde principes (zoals bijvoorbeeld identificatie met sociale klasse of bezorgdheid over netheid) en de ervaring van meer dringende problemen dan cultureel-etnische verschillen.

We merken hierbij op dat deelnemers regelmatig melding maken van eenzaamheid en angst binnen hun eigen ervaringen of die van hun burens, wat weegt op de sociale relaties (Allemeersch, 2023). Hoewel ze zelf hun relatieve welvaart en geluk baseerden op de steun en solidariteit van de welvaartsstaat, stellen ze die steun en solidariteit in vraag ten overstaan van hun eigen (vaak jongere) burens – ongeacht kleur of etniciteit. Net zo twijfelachtig als de romantische oorsprong van de term Oude Belgen, is het twijfelachtig of er ooit 'een gouden eeuw' voor de ideale volksbuurt is geweest (Wacquant, 2008, p. 242). Dat geldt ook voor de gebouwen zelf: de laatste en halfslachtige generatie CIAM-torens diende meer de economische groei dan de oorspronkelijke missie van de modernistische architectuur (Goossens, 1982; Hall, 2002). Zo hebben de Rabottorens waarschijnlijk nooit een 'goede oude tijd' gekend.

De waardering van deze eerste bewoners voor de architecturale typologie is niet eenduidig. Hoewel men vaak trots is op 'de torens' (zie infra), zien we bij deze Oude Belgen een opmerkelijke gehechtheid aan de hegemonische Belgische huisvestingsorde en het landelijke woonideaal. Populair zijn de schilderijen van de oude boerderij op het Vlaamse platteland, de jonge zigeunerin of het porseleinen beeldje van het jonge herdersmeisje. Een grote zorg bij een verhuizing is de vraag of de meubels in 'oude boerenstijl' wel op de nieuwe locatie passen. Deze Oude Belgen zijn de huurders die namaak houten balken installeren op het plafond van de zestiende verdieping van een betonnen modernistische constructie (Allemeersch, Dogan en Roets, 2023). Zelfs onder bewoners die hun halve leven in modernistische hoogbouwflats hebben doorgebracht, overheerst het Belgische woonmodel (zie ook Claessens, Vlerick & De Decker, 2009), wat resulteert in huurders die leven in een

architecturale typologie die ze eigenlijk nooit hebben omarmd ('Ik heb zes dagen geweest toen we aankwamen', B3b).

Als we de biografie van L. (B2) als prototypisch voorbeeld nemen, kunnen we nu een ideaaltypisch woontraject voor de Oude Belgen omschrijven.

Ten eerste, vertonen de woontrajecten van de Oude Belgen een beperkte mobiliteit gecentreerd rond één buurt, met een sterke emotionele band met specifieke buurten binnen de grotere stad Gent. Deze bewoners werden al vroeg in hun biografie sociaal huurder en bleven zo lang mogelijk – wat wijst op een typisch Belgisch 'kort' woonpad (Meeus et al., 2013; Meeus & De Decker, 2015).

Ten tweede vormt sociale huisvesting, ondanks de aanvankelijke gebreken van de gebouwen die vanaf het begin duidelijk waren, voor hen een verbetering ten opzichte van eerdere woningen. Op die manier herinneren ze zich de overgang naar de torens als een positieve evolutie, en deze betovering blijft vrij lang intact.

Ten derde hebben deze huurders een relatief sterke sociaal-economische positie op basis van goedbetaalde laaggeschoolde arbeid, binnen de stad als industrieel centrum. Binnen de huidige postindustriële stad worden ze nog steeds beschermd tegen armoede door 'oude' voorzieningen van de welvaartsstaat en een informeel sociaal netwerk dat niet strikt gebonden is aan hun eigen sociale klasse.

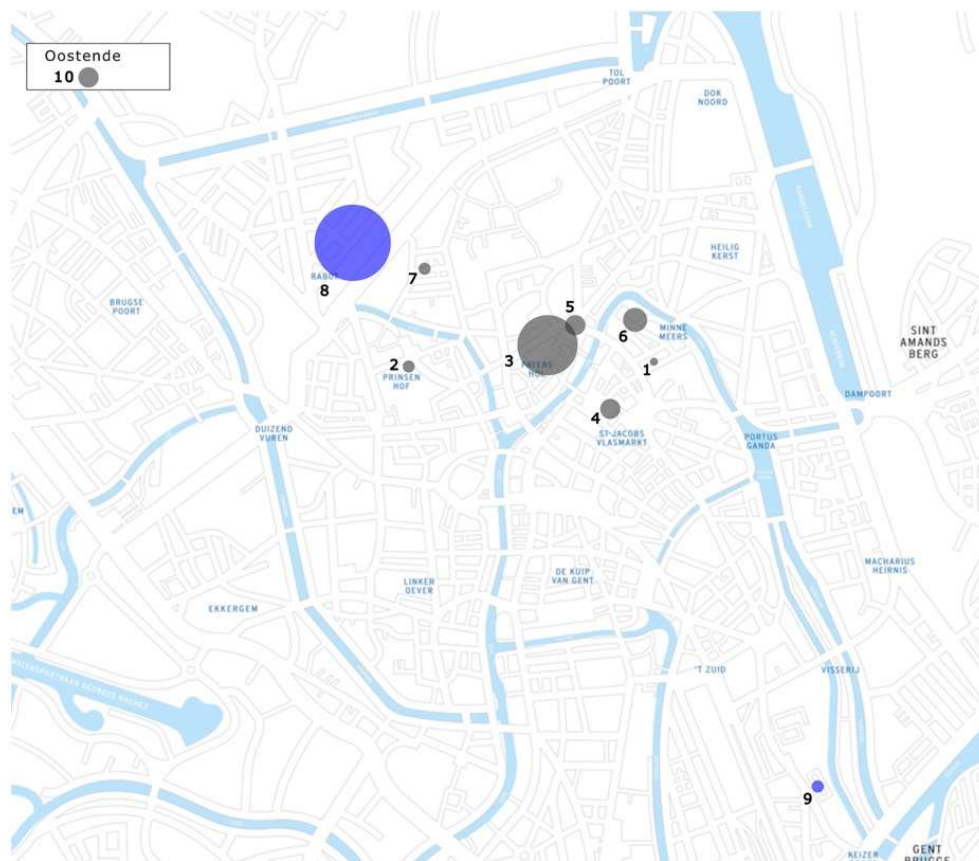
Tot slot, zijn dit de huurders die 'alles op orde' hebben, en ze gaan prat op waarden als optimisme, afstandelijke vriendelijkheid, orde en netheid. Met het ouder worden profiteren ze ook van een positieve blik vanuit de buitenwereld: dit zijn 'goede oude mensen', en de Oude Belg is de voorkeursrol van het 'normale' (Goffman, 2018) in relatie tot de blik van de buitenstaander. Tegelijkertijd is er een hardnekkig racisme dat eerder voortkomt uit een historische onbekendheid met migratie dan uit een strikte ideologische overtuiging⁴.

5.2 De andere generatie

Hoewel S. (B10, °1952) van een latere generatie is, vinden we dezelfde gehechtheid aan een specifieke buurt, dicht bij het Rabot: Het Patershol. Tot de jaren 1980 was dit een verpauperde buurt waar een verarmde arbeidersklasse zich mengde met de rebelse studenten en kunstenaars van de jaren 1960 en 1970 (Oosterlynck & Debruyne, 2010). S. heeft dit van dichtbij meegemaakt, en dat laat een positieve indruk achter: 'Dat was een heel bijzondere plek om op te groeien, multicultureel en sociaal - toen al' (Figuur 2).

---

⁴ De onvertrouwdheid met migratie is niet noodzakelijk in tegenspraak met de vertrouwdheid met de Turkse migratie. Zoals gezegd, is de Turkse migratie al behoorlijk 'oud' en is de Turkse gemeenschap op verschillende manieren sterk geïntegreerd in Gent. Maar migratie gaat al lang niet meer om 1 origine. Klassiek wezen racistische uitspraken vaak naar de laatste gearriveerde groep nieuwkomers – iets als 'De Turken zijn ok, het zijn nu vooral die Albanezen of de Roma'. Het kan bizar lijken, en erg bedenkelijk, om een onderscheid te maken tussen soorten racisme maar in het onderzoek kwamen bijvoorbeeld heel weinig omvolkingstheorieën aan bod, of ideologisch 'onderbouwd' racisme, wat men bijvoorbeeld wel hoort bij jongere generaties van aanhangers van Nieuw Rechts. Dit onderscheid wil geen enkele vorm van racisme goedpraten, maar het lijkt ons belangrijk omdat het aangeeft dat dit racisme snel kan keren/verdwijnen als er zich positieve ervaringen met mensen van kleur voordoen (wat ook is voorgevallen in dit onderzoek).

Figuur 2. Locaties binnen het woontraject van B10 (°1952) volgens het aantal jaren per locatie met sociale huisvesting in blauw.

S. (B10) trouwde begin jaren 1970 en het jonge stel huurde verschillende appartementen in de buurt (locatie 4 en 5), en kocht een groot oud huis een paar straten van Patershol (locatie 6). Samen met haar man en met de hulp van vrienden en familie veranderde ze het oude huis in een mooie ruime middenklasse woning. Dit verandert wanneer S. (B10) na tien jaar huwelijk van haar man scheidt. Ze lijdt onder de gevolgen van de scheiding als alleenstaande moeder zonder inkomen – één van de ‘nieuwe onverzekerde risico’s van de Belgische welvaartsstaat’ (Cantillon & Buysse, 2016, p. 145), en wordt plotseling gedwongen om een kleine vervallen arbeiderswoning te huren, waar ze ook ziek wordt (locatie 7). Wanneer ze er alleen voorstaat met een kind ten laste is huisvesting niet haar enige zorg: ‘Ik moest ook eten kopen. Soms lukte dat helemaal niet. Ik ging op zoek naar eten in de studentenbuurt. Ging frieten zoeken die studenten de vorige avond op de vensterbank hadden gezet omdat ze te dronken waren om verder te eten’.

Tijdens haar huwelijk werkte S. enkel ‘in het zwart’ en bouwde ze geen sociale rechten op. Als alleenstaande moeder valt ze tussen de mazen van verschillende bijstandsprogramma’s. Slechts enkele jaren nadat ze een sociale woning heeft aangevraagd komt ze terecht in Rabot (locatie 8). Rabot ervaart ze als ‘een vakantieoord’, ‘warm en droog’. Ze is ‘opgegroeid in een artistieke omgeving’ en moet zich aanpassen aan een rustigere manier van leven: ‘Bezoekers op een laat uur, ambiance, dat was onmogelijk’. Maar het gebouw is duidelijk een verbetering en de sociale woning heeft een positieve invloed op haar privé-leven:

Het was alles wat ik nodig had: stilte, rust, mooi licht, warmte. Genoeg geld over aan het eind van de maand. Dus ik kon naar de dokter en naar de tandarts. Zo kon ik mijn normale leven op orde brengen door rustig naar mijn mogelijkheden te kijken. (B10)

Het samenleven wordt moeilijker naarmate er aan het einde van de jaren 1990 meer psychisch kwetsbare huurders verschijnen. S. (B10) vertelt dat ze verschillende keren aangerand werd, in en rond het gebouw. Ze vraagt om herhuisvesting, maar pas na een tweede aanvraag met medische rapporten kan ze verhuizen (onafhankelijk van de toekomstige sloop van de torens). Het trauma van deze gebeurtenissen blijft haar na de verhuizing achtervolgen.

De nieuwe locatie (locatie 9) wordt haar eerste woonlocatie buiten het historische stadscentrum: "Dit was compleet nieuw voor mij, omdat ik voor het eerst buiten het oude deel van Gent ging wonen. Ik zag altijd oude historische gebouwen en nu zie ik daar niets meer van." De nieuwbouw van de sociale woning op de nieuwe locatie bevat haar. Maar hoewel dit een recent project is, blijkt er een technische fout in de dakbedekking te zitten die resulteert in lekkage en een daaropvolgende moeilijke renovatie. Naast de technische problemen blijft ook het stigma bestaan. S. vertelt hoe ze in een participatief traject met studenten wordt behandeld als 'de dame die hier woont' en hoe buitenstaanders haar gevoel van onveiligheid minimaliseren.

Na enkele jaren in het nieuwe woonproject krijgt S. een privé-appartement aangeboden door een vriendin, in een andere Vlaamse stad, tegen een 'vriendenprijs' (locatie 10). Maar ook na het verlaten van de sociale huisvesting blijft het stigma bestaan en wordt het geïnternaliseerd: 'Je zal altijd iemand van daar blijven' (mailconversatie met B10). Bewoners spreken vaak over een ervaring van stigma wanneer de buitenwereld, zoals familie of medisch personeel het gebouw bezoekt. Men vermeldt vaker het geheimhouden van hun (vroegere) adres voor kennissen, of voor burens op een nieuwe locatie (Wacquant, 2008 - met verwijzing naar Pétonnet, 1982).

Een ander duidelijk voorbeeld van dit geïnternaliseerde stigma vinden we in het verhaal van B11 (°1959). Als vrouw uit de middenklasse, geboren en opgegroeid in een 'respectabele' sociale huurwoning in een provinciestad, is ze misschien wel één van de laatste huurders die uit vrije wil, en omwille van nood, voor de Rabottorens koos. Na 17 jaar Rabot kocht ze een nieuw appartement onder sociale voorwaarden op de particuliere markt. Op deze nieuwe locatie verbergt B11 het feit dat ze 'in de torens' woonde, omdat haar nieuwe burens bang zijn voor sociale huurders en bang zijn voor de reputatie van hun nieuwe investering. B11 verklaart zich ziek en misselijk te voelen, telkens ze aanwezig is op de jaarlijkse eigenaarsvergaderingen, waar haar burens openlijk strategieën bespreken om sociale huurders uit hun eigendom te houden – waarbij ze letterlijk uitspreken dat hun eigendom niet mag worden 'zoals de Rabot-torens'.

Deze jongere generatie betreedt de sociale huisvesting op een later moment in hun woontraject en daardoor vaak een sterker gevoel van schaamte en ervaring van stigma. Volgens hun eigen woorden kunnen we deze bewoners niet langer als een groep beschouwen, maar worden we gedwongen om specifieke verhalen te beschrijven binnen een meer geïndividualiseerde samenleving. In plaats van het lidmaatschap van een sociale klasse, drukken ze een ervaring van klassenverschil uit, of de schaamte voor het verlies van een specifieke klassepositie. Doorheen verschillende interviews verwijst S. naar haar intrede in het gebouw in 1995 op een cruciaal punt: als de laatste generatie die met een officieel document hun goed gedrag moest bewijzen, en slechts een 'korte' periode van vier jaar moest wachten. Een paar jaar na aankomst zijn ze getuige van de komst van huurders met ernstige psychische problemen.

Hoewel een te vooruitstrevend of uitgesproken architecturaal ontwerp van sociale woningen door sociale huisvestingsprofessionals ongeschikt wordt geacht voor hun cliënteel (Vervloesem et al., 2008, p. 55-69) – merken we het veronderstelde gebrek aan interesse in het architecturaal ontwerp niet in het relaas van de bewoners. Ten eerste uiten heel wat bewoners op hun eigen voorwaarden wel degelijk waardering voor, en identificatie met architecturale typologie ('Niets mooier dan de zon zien opkomen in de winter vanop het zestiende'; 'Ge kunt wel klagen over de gevel van de torens, maar

wij hebben het uitzicht'). En, misschien tegen alle verwachtingen in, uiten ze een sterk gevoel van trots over 'hun' torens (Allemeersch et al., 2014; Allemeersch, 2023). Ten tweede weerleggen bewoners de heersende voorkeur van beleidsmakers voor 'onzichtbare' sociale huisvesting, die zo moet opgaan in het stedelijk weefsel (zie ook Loopmans et al., 2010). Een aantal deelnemers verkiest de gestigmatiseerde hoogbouwtypologie en een levendige omgeving boven anonimiteit en 'helemaal verdwijnen'. Na zijn verhuis verklaarde een bewoner 'Misschien had Rabot een slechte reputatie, maar iedereen wist waar ik woonde' (B1a).

Na hun verblijf in Rabot verhuisden sommige deelnemers dicht naar het stadscentrum, maar toch voelen ze zich meer geïsoleerd. Het populaire beeld dat meer kwetsbare huurders simpelweg naar de rand van de stad worden verdreven blijkt complexer. Hun gevoel van isolement moet niet alleen gemeten worden in termen van radiale afstand tot het stadscentrum. Het is eerder een gevolg van geïsoleerde plekken binnen het stedelijke weefsel, die misschien relatief dicht bij het centrum liggen maar geen informele ontmoetingsplaatsen of gemakkelijk toegankelijke winkels hebben, en 'voedselwoestijnen' zijn geworden (Volckaert et al., 2019). Of zoals B1a het verwoordt: 'Zelfs geen bakker!'.

5.3 De informele bewoner

Als we een beeld willen krijgen van de reële woonomgeving, moeten we rekening houden met alle mensen die daadwerkelijk aanwezig waren op deze specifieke locatie – ook als deze mensen geen formele status hebben. De informele bewoners vormen een constante aanwezigheid in de binnenwereld van de gebouwen. Dit kan gaan van een verblijf van enkele weken tot verschillende jaren.

We bekijken hierbij de biografie van D. (B5, °1980). Vanaf zijn geboorte beschrijft hij zijn moeilijke thuissituatie binnen een complex arbeidersgezin. Hij stelt dat er als kind 'geen echte plaats was voor mij'. Als tiener reageert hij op deze frustratie met uitbarstingen en op zijn 14de begint hij cannabis en alcohol te gebruiken. Zijn ouders verplichten hem een beroepsopleiding te kiezen, omdat zij de voorkeur geven aan manuele arbeid. Omdat hij zich overgekwalificeerd voelt voor dit soort werk en gefrustreerd is door zijn professionele omgeving, besluit hij op zijn 19de militair te worden. Dit heeft het voordeel dat hij weg is van huis. Al snel brengt hij zijn verlof van de kazerne door bij vrienden die in Gent studeren. In het leger neemt zijn frustratie over de intellectuele omgeving weer toe, samen met een groeiend politiek bewustzijn: 'Het was 9/11, weet je, en ik wist echt niet wat ik moest doen' (B5). Om zich van een vorm van vrijheid te verzekeren neemt hij een lening om een auto te kopen – een financiële schuld die hem jaren zal achtervolgen.

Nadat D. (B5) besluit het leger te verlaten, verhuist hij naar Gent en begint hij aan een periode met heel verschillende woonoplossingen. Hij doet zich voor als student en huurt hij een studentenkot, maar na een paar maanden vertrekt hij met schulden. Na een eerste poging om een einde aan zijn leven te maken, is er een kort verblijf in de psychiatrie in een andere Belgische stad – waar hij een plek zoekt op de particuliere woningmarkt, maar deze locatie opnieuw verlaat met huurschulden. Hij verblijft korte tijd in een project voor begeleid wonen en keert daarna terug naar het buitenslapen, kraken van leegstaande gebouwen, 'overstaying my welcome' bij vrienden, slapen in zijn auto en het toegelaten aantal nachten doorbrengen in een opvangcentrum voor daklozen.

Een reconstructie van deze periode op de kaart van Gent is onmogelijk. Tijd en ruimte gingen vaak verloren in een periode van zes jaar dakloosheid en drugsgebruik: 'Ja, je verliest tijd. Tijd doet er niet meer toe als je niet in de tredmolen zit'.

D. (B5) kraakt regelmatig in de eerste toren vanaf het moment dat er in 2010 een aantal appartementen leegstaan, totdat het gebouw in 2012 helemaal verlaten is. Hij kende het gebouw al van binnen voordat hij begon met kraken omdat zijn dealer in Rabot 1 woonde: 'Het was een goed adres om [drugs] te kopen'.

Als Rabot 1 helemaal leeg is, wordt D. ontdekt door een beveiligingsagent en verhuist hij naar Rabot 3, die op dat moment nog volledig bewoond is. Eerst slaapt hij in de hal, maar daarna vindt hij voor enkele weken een plek in een van de technische ruimtes boven de bovenste verdieping. Wanneer een conciërge zijn schuilplaats ontdekt, beseft hij 'dat het daar voor mij gedaan was'. Kraken gebeurt dus niet alleen in leegstaande gebouwen, maar ook in volledig bewoonde gebouwen – vooral in technische ruimtes, garages en kelders.

Naast de meer traditionele vormen van kraken, kwamen verschillende vormen van informeel wonen voor in de Rabottorens – vaak gekoppeld aan een vorm van informele zorg, het uitwisselen van behoeften, of het delen van een verslaving. Deze langdurige relaties en informele zorg variëren binnen het hele scala van menselijke relaties, van medeleven en liefde tot afhankelijkheid en misbruik, zowel voor de officiële huurder als de informele gast. Sommige mensen ruilen voor gezelschap, met allerlei diensten in natura. Mensen die uit dak- en thuisloosheid komen worden vaste huurders (de 'versnelde toewijs'). Toch blijven ze in hun houding en via hun beperkte sociale netwerk vaak deel van een netwerk van dak- en thuislozen, en nodigen ze 'de oude vrienden uit', zoals een sociaal werker het omschreef.

Tijdens periodes van dak- en thuisloosheid zijn heel wat informele bewoners afhankelijk van verschillende informele baantjes die gepaard gingen met tijdelijke huisvestingsoplossingen, wat gepaard gaat met gewelddadige incidenten en confrontaties met de politie. In het algemeen merken we op hoe het dealen van drugs (in de Rabottorens vaak heroïne, dat goedkoop en eenvoudig verkrijgbaar is) niet alleen de sociale relaties in de gebouwen ernstig bemoeilijkt, maar ook de keuzes in de huisvestingstrajecten van deze informele bewoners beïnvloedt. Informele economieën lossen zo tijdelijk hun huisvestingsproblemen op, maar dat zorgt onvermijdelijk voor nieuwe problemen. We verwijzen hier ook naar reguliere huurders die verslaafd zijn, en gedwongen worden door hun dealer om hun appartement te onderverhuren in ruil voor drugs (Allemeersch et al., 2014, p. 244), of tijdelijk met geweld worden uitgezet door hun dealer. Dan kan het cliënteel van deze dealer voor een periode ontvangen worden in hun appartement. Zo worden gebruikers vertrouwd met het gebouw en vinden ze makkelijk hun weg terug wanneer ze een slaapplek nodig hebben.

Maar ondanks al deze moeilijkheden bekommt D., via vrijwilligerswerk voor sociale organisaties, een speciaal statuut dat hem in staat stelt om zijn sociale rechten terug te winnen (opnieuw artikel 60). In 2014 huurt hij privaat een studio in de buurt van Rabot. Hij start een opleiding binnen het volwassenenonderwijs. Een paar maanden later stopt hij met die opleiding, verlaat abrupt zijn job en besluit hij een einde aan zijn leven te maken. Hij overleeft deze tweede zelfmoordpoging en verklaart dat hij het gezelschap van 'gelukkige mensen' ondraaglijk vond. Pas na deze gebeurtenissen spreekt hij open over een seksueel trauma dat hij als jongere heeft opgelopen, en waarvoor hij nooit raad vond. Pas op 37-jarige leeftijd vindt hij een behandeling. In 2017, aan het einde van een interview, maakt D. duidelijk dat hij weer op de goede weg is met een fulltime baan. En hij heeft zich ingeschreven voor een sociale huurwoning: 'Ik heb mezelf op de wachtlijst gezet! (lacht hardop)'.

We vatten dakloosheid in deze voorbeelden op als een complexe situatie die wordt voorbereid lang voor de periode die daadwerkelijk op straat wordt doorgebracht, en die niet simpelweg wordt beëindigd met een dak boven het hoofd, en ook wordt beïnvloed door het discours en de omgeving

waarmee mensen worden geconfronteerd (Clapham, 2005). De enige werkbare interpretatie van deze trajecten is dan ook een maximale interpretatie van dak- en thuisloosheid als een complexe en dynamische situatie (De Decker et al., 2014). Hoewel sociale huisvesting zoals de Rabottorens een deel zou kunnen zijn van de oplossing voor dak- en thuisloosheid, is de plek door de aanwezigheid van informele bewoners tegelijkertijd het decor van dit probleem. Dit resulteert in een verwarrend en tegenstrijdig samenleven tussen formele en informele bewoners, en het maakt het moeilijk voor deelnemers om het netwerk van dakloosheid of verslaving te verlaten.

Tegelijkertijd constateren we de effecten van psychiatrische onderbehandeling en beperkte kortdurende behandeling in psychiatrische ziekenhuizen, zonder er voor (ex)patiënten een werkbare woonoplossing voorhanden is na het verlaten van het ziekenhuis. We merken op dat seksuele trauma's en ervaringen van (seksueel) geweld vaak voorkomen. Bijna alle deelnemers verwijzen naar deze ervaringen en naar een gespannen sfeer tussen bewoners met een verleden als slachtoffer, dader of beide. Ex-delinquenten vinden een woonoplossing in de goedkoopste sociale huurwoningen die er zijn, maar met beperkte sociale vaardigheden zijn deze veroordeelde delinquenten vaak niet in staat om hun veroordeling uit het verleden en hun begeleiding door justitie uit het roddelcircuit te houden.

De complexiteit van de emotionele en mentale achtergrond van deze 'nieuwe' bewoners, en de onderbehandeling van psychiatrische noden, voor en tijdens hun verblijf in sociale huisvesting – komen vaak tot uiting in een eigenaardig gebruik van ruimte en 'placemaking', die vaak verkeerd begrepen wordt door andere bewoners of buitenstaanders. Dit kan snel resulteren in een sfeer van angst en wantrouwen. Het blijkt erg moeilijk voor deze huurders om een symbolische façade op te houden in de slecht ontworpen gebouwen, vooral door de slechte akoestische isolatie (zie ook Goffman, 2019, p. 129; Allemeersch, 2023). De dichtbevolkte en slecht ontworpen ruimtes maken hen tot makkelijke slachtoffers van stigmatisering, zowel onder de bewoners als naar de buitenwereld toe.

6 Discussie

Met deze discussie focussen we op de verschuiving in waarde en betekenis van sociale huisvesting binnen de trajecten van deze bewoners, die bijdraagt aan de constructie van de 'onbekwame huurder' (Sahlin, 1996; De Decker & Pannecoucke, 2004) en de marginalisering van sociale hoogbouwwijken (Wacquant, 2008). We vergelijken nu eerst de woontrajecten van de jongere bewoners met de thema's die we afleidden uit de trajecten van de Oude Belgen, en brengen die daarna in verband met de verschillende interpretaties van de wankelende positie van huisvesting binnen de welvaartsstaat, die we afleidden uit de discussie ten gevolge van Torgersen (1987).

Ten eerste, vertonen jongere generaties binnen hun ruimtelijk traject een veel meer versnipperd en 'ontworteld' woonpad, en minder identificatie met een specifieke buurt. Aangezien jongere generaties in een later stadium van hun biografie arriveren, brengen ze de trauma's en negatieve ervaringen mee waardoor ze in de eerste plaats gedwongen werden om te verhuizen – en die mogelijks leiden tot een verwarde ervaring van tijd en ruimte. Sommige jongere huurders lijken dit ontworteld woonpad tegen te spreken, omdat ze 'in de torens' zijn geboren en onafhankelijk van hun ouders in dezelfde wijk zijn gaan wonen, in de hoop een eigen thuis te vinden. Maar hun erg beperkte traject bewijst alleen maar des te meer de sociale immobiliteit die binnen deze jongere generaties voorkomt.

Ten tweede, hoe problematisch de relatie tussen de woonmaatschappij en haar huurders ook mag zijn, we concluderen dat sociale huisvesting hun huurders nog steeds als hun beste pleitbezorgers mag beschouwen. Doorheen dit onderzoek is de enige overeenkomst tussen de verschillende generaties

het feit dat de komst naar een sociale huurwoning altijd beschouwd wordt als een verbetering ten opzichte van de onmiddellijke vorige woonsituatie. Daarom vormen sociale huurwoningen nog steeds een positieve ervaring in de trajecten van de bewoners. Dit komt overeen met vaststellingen die gedaan werden over de algemene tevredenheid van Vlaamse sociale huurders (Pannecoucke et al., 2001). Bij de Oude Belgen verklaren we dit vanuit de herinnering aan sociale bescherming binnen de arbeidersklasse en (de herinnering aan) een voor hen relevant klasselidmaatschap. Jongere generaties vertoefden dan weer langer op de private markt, wat vaak resulteerde in een ervaring die veel negatiever uitvalt dan de daaropvolgende situatie in sociale huisvesting. Toch wordt deze positieve evaluatie van sociale huisvesting door de bewoners zelden uitgedrukt, omwille van de gespannen relatie tussen huurders en woonmaatschappij.

Ten derde, zien we een verschuiving van behoorlijk goed beschermde laaggeschoolde arbeidsposities in de industriële stad en binnen een klassieke welvaartsstaat – naar een meer precare geïndividualiseerde positie. Informele economieën zijn altijd aanwezig en relevant geweest in volksbuurten (Meert et al., 1993). Maar we merken op dat deze informele economische activiteiten minder stigmatiserend werkten en gebaseerd waren op een positief sociaal kapitaal dat resoneerde met politieke pijlers, sociale klasse en de samenleving als geheel. Mogelijke voordelen van de concentratie van dezelfde sociale klasse, die ‘de accumulatie van sociaal kapitaal en de samenvoeging van netwerken van sociabiliteit en wederkerigheid, die essentiële steunpilaren zijn van (sub)proletarische levensstrategieën, kunnen vergemakkelijken’ (Wacquant, 2008, p. 224) – gaan verloren en worden vervangen door meer onzekere informele economieën die vatbaarder zijn voor fysiek en/of seksueel geweld. Sociaal kapitaal is nu eenmaal niet altijd sociaal wenselijk en de effecten ervan zijn ‘lang niet altijd positief’ (Putnam, 2000, p. 21).

Ten vierde stellen we een onderliggende verschuiving vast in de waarden over huisvesting van deze generaties: van trots en een gevoel erbij te horen ten gevolge van klasselidmaatschap – naar de ervaring van stigma en klassenverschil binnen een negatief gemotiveerd huisvestingstraject. Het mag duidelijk zijn dat we bij de verschillende generaties geen afname van agency en betrokkenheid ten opzichte van de omgeving vinden, wat ingaat tegen het populaire beeld van de onbekwame huurder als een passieve sociale huurder. Door de verschillende generaties heen is deze betrokkenheid en agency even sterk (zie ook Allemeersch, 2023). Maar bij jongere, meer gemarginaliseerde bewoners is dit engagement vaak onzichtbaar gemaakt door de informele of illegale status van hun persoonlijk netwerk, of door de zeer idiosyncratische aard van hun gedrag, als gevolg van psychische kwetsbaarheid. We merken een duidelijk gevoel van verloren zijn in tijd en ruimte op bij jongere bewoners, die vaak sociale netwerken en waarden importeren uit eerdere periodes van dakloosheid of traumatische ervaringen uit hun verleden – naast een ernstige onderbehandeling van geestelijke gezondheidsproblemen, binnen een context van een ge-deïstitutionaliseerde geestelijke gezondheidszorg. Deze psychische kwetsbaarheid wordt nog verergerd door de structurele gebreken van het gebouw. We merken een verschuiving op van klassebewustzijn en een wit raciaal perspectief bij oudere huurders, naar jongere generaties die meer worden getekend door sociaal stigma en de ervaring van klassenverschil, dan door verschillen in etniciteit.

Zoals ook opgemerkt in Wacquant (2008, p. 241) zien we een verschuiving van een betekenisvolle plaats ('place') naar een meer vervreemdende ruimte ('space'): van een gevoel van verbondenheid bij de Oude Belgen naar een vervreemdende ervaring van tijd en een ontbinding van 'plaats'. Maar zowel het officiële als het informele engagement en de betrokkenheid van de bewoners bij hun omgeving kunnen niet genoeg benadrukt worden. Te midden van de somberheid van deze vervreemdende ruimte wordt er veel aan 'placemaking' gedaan. Dit gaat om het creëren van een eigen betekenisvolle plek, naast het vergaren van sociaal kapitaal, want 'dis-identificatie betekende niet dat men zich

terugtrekt' (Blokland, 2019, p. 54, eigen vertaling). Alleen wordt deze betrokkenheid vaak verhuuld door zijn informele of illegale status – of is die gehuld in de eigenheid en eenzaamheid van de psychische kwetsbaarheid. Het maakt dat de situatie van de kwetsbare bewoners moeilijk op te merken is, laat staan te ondersteunen, voor organisaties die vaak niet in contact staan met de informele binnenwereld van deze gebouwen (Allemeersch, 2023).

Tenslotte, zoals we konden afleiden uit de discussie rond Torgersen (1987), kunnen we inderdaad de verschillende wijzen waarop we de wankelende positie van huisvesting binnen de welvaartsstaat interpreterden, terugvinden in de vermelde woonpaden. De grilligheid van sommige biografieën is daarbij meteen duidelijk. Dit kunnen we lezen als een argument voor meer flexibele vormen van sociale huisvesting die inherent deel uitmaken van hulpverlening (bijvoorbeeld 'housing first'-projecten). Ten tweede merken we hoe de heersende woonorde (het Belgisch/Vlaamse eigendomsideaal) een duidelijk moreel en symbolisch gewicht heeft, die als 'geïnternaliseerde externaliteit' (Blokland, 2019) haar effect niet mist bij sociale huurders. Ongeacht hoe men daarmee omgaat, sociale huurders zijn zich maar al te bewust van het feit dat ze niet thuishoren in de heersende woonorde. Het stigma is zeer reëel en tekent hun habitus. Dit symbolisch effect staat nog naast de materiële tekorten inzake sociale huisvesting binnen de Belgisch/Vlaamse woonorde zoals bijvoorbeeld een tekort aan sociale woningen, gebrekkige uitvoering en onderfinanciering. Ten slotte merken we in deze woonpaden een duidelijk effect van de groeiende onzekerheid en voorwaardelijkheid binnen de gehele welvaartsstaat, vooral dan als gevolg van de de-institutionalisering van de geestelijke gezondheidszorg.

Echter, als belangrijkste punt hierbij stellen we dat hoe reëel de effecten van deze versies van huisvesting als wankelende pijler ook zijn, ze dreigen vooral onze kennis van de (historische) verdiensten van sociale huisvesting te vertroebelen. In wezen zijn deze interpretaties van de wankelende positie van huisvesting telkens extern aan het systeem van sociale huisvesting zelf, en aan de verdiensten ervan. Zo is het grillige verloop van de biografieën van bewoners geen argument tegen sociale huisvesting – integendeel, we leren net uit deze woonpaden hoe sociale huisvesting deel kan zijn van de oplossing. We merken op hoe, in de beeldvorming rond sociale huisvesting, deze effecten van de wankelende pijler van de welvaartsstaat verward worden met sociale huisvesting an sich. Zo lijkt het sociaal wonen eerder deel lijkt uit te maken van het probleem dan van de oplossing.

7 Conclusies

Op basis van verschillende woontrajecten hebben we een diachroon perspectief gevormd over de relevantie van sociale hoogbouw binnen de woonpaden van haar bewoners. Het interactionistische karakter van deze analyse blijkt nuttig te zijn om zowel de individuele agency en betekenisverlening van bewoners te begrijpen, als de structurele omstandigheden waarbinnen deze bewoners een thuis gezocht hebben.

Door onze empirie te kaderen binnen bredere structurele effecten van stedelijke marginalisering (Wacquant, 2008), hebben we argumenten ontwikkeld die voorbij gaan aan de populaire gemeenplaats van de 'onbekwame huurder' (Sahlin, 1996; De Decker & Pannecoucke, 2004). In plaats van te wijzen naar individuele onbekwame huurders, wijzen we naar een 'moeilijke cohabitatie' tussen heel verschillende generaties van huurders (en hun gewijzigde betekenisverlening omtrent sociale huisvesting) en structurele verschuivingen zowel in de conceptualisering van het sociaal wonen als binnen de welvaartsstaat. En vooral wijzen we op de verdiensten van het sociaal wonen binnen de woonpaden van de bewoners. Daarmee gaan onze observaties in tegen bestaande gemeenplaatsen en stigma's rondom sociale hoogbouw.

Referenties

- Abrahamson, P. (2005) *The wobbly pillar revisited. Theorizing welfare state and housing policy: The case of Denmark*. Center for Housing Research. Copenhagen: Department of Sociology, University of Copenhagen.
- Allemeersch, S., Capelle, B. & Debaene, M. (Red.) (2014) *Rabot 4-358* (n.p.).
- Allemeersch, S. (2023) *The Inside and Outside of High-Rise Social Housing: The Broken Institution*, in N. Aernouts, F., Cognetti & E. Maranghi (Red.). *Urban Living Lab for Local Regeneration*, Springer, 109–125.
- Bengtsson, B. & Ruonavaara, H. (2010). Introduction to the Special Issue: Path Dependence in Housing. *Housing, Theory and Society*, 27 (3), 193–203.
- Beveridge, W. (1942). *Social Insurance and Allied Services*. London: HMSO.
- Blackwell, T., & Bengtsson, B. (2021). The resilience of social rental housing in the United Kingdom, Sweden and Denmark. How institutions matter. *Housing Studies*, 38(2), 269–289.
- Blokland, T. (2019). ‘We live like prisoners in a camp’: Surveillance, governance and agency in a US housing project. In J. Flint & R. Powell (Red.) *Class, ethnicity and state in the polarized metropolis: Putting Wacquant to work*. Londen: Palgrave Macmillan, 53–80.
- Cantillon, B. & Buysse, L. (2016). *De staat van de welvaartsstaat*. Leuven: Acco.
- Claessens, B., Vlerick, E. & De Decker, P. (2009). *Op zoek naar de betekenis van wonen*. Brussel: Rapport voor het Steunpunt Ruimte.
- Clapham, D. (2005). *The meaning of housing: A pathways approach*. Bristol: University Press.
- Clapham, D. (2015). *Accommodating difference*. Bristol: University Press.
- Conscience, H. (1859). *Geschiedenis van België*. Antwerp: Van Dieren.
- Deceur, E. (2017). *Sociaal-cultureel werk als democratische arena : de inzet van participatieve praktijken in stedelijke contexten*. Gent: Faculteit Psychologie en Pedagogische wetenschappen.
- De Decker, P., Meeus, B., Pannecoucke, I., & Verstraete, J. (2014). *De moeilijke oversteek: wonen na verblijf in gevangenis, bijzondere jeugdzorg of psychiatrie*. Antwerpen: Garant.
- De Decker, P., & Pannecoucke, I. (2004). The creation of the incapable social tenants in Flanders, Belgium: An appraisal. *Journal of Housing and the Built Environment*, 19(3), 293–309.
- De Decker, P. (1998). *De woontorens worden gesloopt. Utopia is veroordeeld. Over kind en badwater in de sociale huisvesting*. *Samenleving & Politiek*, 5(9), 32–43.
- De Gendt, T. (2014). *Turkije aan de Leie : 50 jaar migratie in Gent*. Tiel: Lannoo.
- Flint, J. & Powell, R. (Red.). *Class, ethnicity and state in the polarized metropolis: Putting Wacquant to work*. London: Palgrave Macmillan.
- Goffman, E. (2018). *Stigma: Notities over de omgang met een geschonden identiteit* Utrecht: Bijleveld. (Origineel in 1963)
- Goffman, E. (2019). *De dramaturgie van het dagelijks leven: Schijn en werkelijkheid in sociale interacties*. Utrecht: Bijleveld. (Origineel in 1959)
- Goossens, L. (1982). *Het sociaal huisvestingsbeleid in België : een historisch-sociologische analyse van de maatschappelijke probleembehandeling op het gebied van het wonen*. Leuven: KUL.
- Hall, P. G. (2002). *Cities of tomorrow: an intellectual history of urban planning and design in the twentieth century*. Massachusetts: Blackwell.
- Heylen, K., Tratsaert K. & Winters S. (2007). *Leefbaarheid en de rol van toewijzing in de Vlaamse sociale huisvesting*. Brussel: Departement Ruimtelijke Ordening, Woonbeleid en Onroerend Erfgoed.
- Kholodilin, K. A., Kohl, S. & Müller F. (2022). *The Rise and Fall of Social Housing? Housing Decommmodification in Long-Run Perspective*. Cologne: Max Planck Institute for the Study of Societies.

- Loopmans, M., De Decker, P. & Kesteloot, C. (2010). Social Mix and Passive Revolution. A Neo-Gramscian Analysis of the Social Mix Rhetoric in Flanders, Belgium. *Housing Studies*, 25(2), 181–200.
- Malpass, P. (2011). Path Dependence and the Measurement of Change in Housing Policy. *Housing, Theory and Society*, 28(4), 305–319.
- Meert, H., Savenberg, S. & Kesteloot, C. (1993). Informele economische activiteiten als overlevingsstrategie bij lage inkomensgroepen in Brussel. In W. Desaeyere and M. Van Haegendoren, *De donkere kant van de maan*. Leuven: Acco, 93–122.
- Meeus, B., De Decker, P. & Claessens, B. (2013). *De geest van suburbia*. Antwerpen: Garant.
- Meeus, B. & De Decker, P. (2015). Staying put! The (re)production of dwelling stability in Belgium. *Housing Studies*, 30(7), 1116–1134.
- Mougenot, C. (1988). Promoting the single-family house in Belgium: the social construction of model housing. *International Journal of Urban and Regional Research*, 12(4), 531–547.
- Oosterlyncx, S. & Debruyne, P. (2010). Het pandinistisch verblijvingsfront en de herwaardering van de stad als woonomgeving. *Brood en Rozen*, (3), 24–41.
- Pannecoucke I. & De Decker P. (2016), *In en uit de sociale huisvesting. Een literatuurstudie*. Leuven: Steunpunt Wonen.
- Pannecoucke, I., Van Dam, R., Geurts, V., De Decker, P., Goossens, L. & Cantillon B. (2001). *Profiel van de sociale huurder en subjectieve beleving van de realisaties van de sociale huursector, rapport in opdracht van de Vlaamse Gemeenschap*. Antwerpen: UFSIA.
- Pétonnet, C. (1982). *Espaces habités: Ethnologie des banlieues*. Paris: Galilée.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: the collapse and revival of American community*. New York: Simon and Schuster.
- Ruonavaara, H. (2020). Rethinking the Concept of ‘Housing Regime’. *Critical Housing Analysis*, 7 (1), 5-14.
- Sahlin, I. (1996). From deficient planning to ‘incapable tenants’: Changing discourses on housing problems in Sweden. *Scandinavian Housing & Planning Research*, 13, 167–181.
- Torgersen, U. (1987). Housing: the Wobbly Pillar under the Welfare State. *Scandinavian Housing and Planning Research*, 4(1), 116–126.
- Van Bouchaute, B. (2013). *Gentrificatie als strategie van stadsvernieuwing? Gentse stadsvernieuwing in de 19de-eeuwse gordel 2000-2012*. Gent: Academia press.
- Vervloesem, E., Ryckewaert, M., De Decker, P., De Meulder, B., Meijsemans, N., Kesteloot, C., van Herck, K. & Landuyt, K. (2008). *Onzichtbaar aanwezig. Sociale woningbouw in Vlaanderen vandaag*. Brussel: Vlaamse Bouwmeester.
- Volckaert, E., De Decker, P. & Leinfelder, H. (2019). Met de rollator om brood? Het vergrijzingsvraagstuk en voedingswoestijnen in Vlaanderen, *Ruimte*, 43, 24–29.
- Wacquant, L. J. D. (2008). *Urban outcasts. A comparative sociology of advanced marginality*. Cambridge: Polity Press.
- Wacquant, L. J. D. (2019) *Class, ethnicity and state in the making of urban marginality*. In J. Flint, & R., Powell (Eds) *Class, ethnicity and state in the polarized metropolis: Putting Wacquant to work*. London: Palgrave Macmillan, 23–50.